

ЖАНУБ МИНТАҚАГА МОС БУҒДОЙ НАВЛАРИНИ ЯРАТИШ

Аннотация: Республиканинг жанубий минтақаларида ташиқи муҳит омиллари бугдой ҳосилдорининг пасайишига сабаб бўлади. Иссиқлик ва қурғоқчилик ва бошқа омилларнинг таъсири бугдойнинг ривожланиши даврида айниқса дон тўлиш босқичларида намаён бўлади. Ушбу мақолада турли Республиканинг турли минтақаларида яратилган 28 та таёр ҳолатга келган тизмалар ва 2 та андоза навнинг қимматли хўжалик белгилари ўрганилган ва нав яратиш учун танлаш ишлари ёритилган.

Калит сўзлар: юмшоқ бугдой, иссиқлик, селекция, танлаш, нав, тизма, андоза нав, охирги бугим узунлиги, ётиб қолиш, ҳосилдорлик.

Аннотация: Внешние факторы окружающей среды приводят к снижению урожайности пшеницы в условиях южных регионах страны. Воздействие жары, засухи и других факторов наблюдается во время развития пшеницы, особенно на этапах налива зерна. В статье исследуются хозяйственно-ценные показатели 30 готовых линий, созданных в разных регионах республики, и описан процесс отбора для создания сортов.

Ключевые слова: мягкая пшеница, высокая температура, селекция, отбор, сорт, образец, стандартный сорт, конечная длина стыва, слоистость, урожайность.

Annotation: External environmental factors lead to a decrease in wheat yield in the southern regions of the country. Exposure to heat, drought and other factors is observed during wheat development, especially during the grain loading stages. The article examines the economically valuable indicators of 30 ready-made lines created in different regions of the republic, and describes the selection process for creating varieties.

Keywords: soft wheat, heat, selection, select, variety, sample, standard variety, Peduncle length, Lodging, yield.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб мамлакатимиз ҳукумати томонидан аҳолини дон ва дон маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини тўла қондириш, дон мустақиллигини янада мустаҳкамлаш борасида комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқилди. Ушбу чора-тадбирлар негизда Республикаимизнинг ўзгарувчан ва мураккаб тупроқ-иқлим шароитида маҳаллий шароитларда мос, серҳосил, дон сифати юқори, касаллик ва зараркундаларга чидамли бошоқли дон экинлари навларини яратиш, уруғчилигини ривожлантириш, турли тупроқ-иқлим шароитида бошоқли дон экинларидан юқори ва сифатли дон ҳосили олиш агротехикасини ишлаб чиқиш ҳамда ишлаб чиқаришга жорий этиш каби бир қатор вазифалар белгиланган.

Республикаимизда сўнгги беш йилликда қишлоқ хўжалиги диверсификацияси, озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш ва экологик тоза маҳсулот ишлаб чиқаришни кенгайтирилиши Ўзбекистоннинг ҳозирги кундаги модернизациялаш стратегиясининг ёрқин хусусиятларидан бирини ифодалайди. Мустақилликнинг илк йиллариданок, ғаллачилиқни ривожлантириш борасида қатор ислохотлар амалга оширилди. 1991 йилда юртимизда 940 минг тонна ғалла етиштирилган ва ҳар гектардан ўртача ҳосилдорлик 17 центнерни ташкил қилган бўлса, бугунги кунда ушбу кўрсаткич 70-80 ц/га ташкил этганлиги кўрилмакда. Республикаимизда 2020 йилда 6 миллион 400 минг тоннадан ортиқ ғалла етиштирилди. Ғалла экини ҳосилдорлиги йилдан йилга ошиб бориши замида уруғларнинг унвчанлик хусусияти юқори бўлиши ва биотик ҳамда абиотик омилларга чидамли бўлган навларни яратилиши катта аҳамият касб этади.

Амонов А.О., Бўриев Ҳ.Ч., Ғафурова Л.А., Нурбеков А. тақидлашларида ўтказилган тажрибаларда бугдой навларни ҳосилдорлиги аниқланганда 18-33 тагача навлар ва линиялар синаб кўрилиб кузги юмшоқ бугдойнинг Уманка, Ғайрат, Маржон, Половчанка, Улуғбек-600, Ёнбош, Княжна, Крошка ва Санзар-8 навлари юқори ҳосил (54-75 ц/га) бериши аниқланган. Минтақаларда касалликларга чидамлиги ва

ҳосилдорлик бўйича танлаб олинган навларни тўғри жойлаштириш айнан шу навларнинг бошланғич уруғчилигини йўлга қўйиш орқали ҳосилдорликни янада ошириш мумкин [1].

Абдуазимов А.М таъкидлашича ҳавонинг нисбий намлиги Қарши тумани шароитида ҳар йили баҳор ойларининг бошланишида энг юқори кўрсаткичда бўлиб, бугдой вегетациясининг охирги ойларида кескин тушиб кетганлиги аниқланган. Олинган натижалар асосида ҳаво нисбий намлигининг мўътадиллиги бугдой ҳосилдорлигига ижобий таъсир кўрсатиши аниқланган. Табиий об-ҳаво шароитида ҳароратнинг юқори кўтаоилиб кетиши ҳаво нисбий намлигининг кескин тушиб кетиши ҳосилдорликка салбий таъсир қилади, натижада ўсимликнинг репродуктив органларига таъсир кўрсатади, гуллаш пайтида тўлиқ уруғланмасликка олиб келади. 1000 та доннинг вазни камайиши ҳисобига ҳосилдорлик кескин тушиб кетади [3].

Муаллифларнинг олиб борган тадқиқотлари натижаларига кўра, бугдой донининг йириклиги ўсиш даврининг давомийлиги хусусан, бошоқлаш пишиб етилиш даврига боғлиқ бўлиб, юмшоқ бугдой донининг йириклиги. 1000 та дон вазнининг 40 граммдан ошиши унинг қурғоқчиликка чидамлилигини билдириши аниқланган (Абдуазимов А. ва бошқ.). [2].

Униб чиқишдан бошоқлашгача бўлган даврнинг давомийлиги бир қатор муаллифлар фикрича, асосан икки омилга ҳаво ҳарорати ва кун узунлигига боғлиқ (Ўринбоев Т.Х., Илашев А.И.). [4].

А.Аманов ва бошқаларнинг кўп йиллик тажрибаларида, 1000 та дон вазни ва бошоқдаги донлар сони қаттиқ бугдой селекциясида асосий ва муҳим белгилардан ҳисобланиб, ушбу кўрсаткичлар орасидаги корреляция коэффиценти бошоқдаги донлар сони ўртача 10,76 фоизни, 1000 та дон вазни эса 10,63 фоизни ташкил этган. [5].

Олиб борилган тадқиқотимиз Жанубий Деҳқончилик илмий тадқиқот институтида Я.Омонов тажриба даласида олиб борилди. Бу ерда кузги юмшоқ бугдойнинг рақобатли нав синаш кўчатзоридаги нав ва намуналарининг биометрик кўрсаткичи

ва ҳосилдорлигига таъсири белгилари ўрганилди.

Бошоқли дон экинлари селекция жараёнида кузги юмшоқ буғдойнинг янги навларини яратишда селекционер олимлар бир қатор кузатиш ва ҳисобга олиш ишларини олиб борганлар. Улар ўсимлик бўйининг ва бўғинлар орасининг узун ёки қисқа бўлиши ҳамда бўғин оралиғининг узунлиги ўсимлик бўйининг асосини ташкил этибгина қолмай, ўсимликнинг қурғоқчиликка чидамлилигини белгилашини аниқлаганлар. Бундай типдаги навлар қисқа муддатда тез ўсиши билан характерланишини кўрсатиб берганлар.

Шулардан келиб чиққанда, суғориладиган майдонлар учун ҳосилдорлиги ва дон сифати юқори бўлган, ўрта пояли дурагай янги навларни яратиш мақсадга мувофиқдир.

Янги яратилаётган нав, ҳудудда экилиб келинаётган навлардан юқори ҳосилдор бўлиши асосий селекциянинг мақсадларидан бири бўлиб, навларнинг биометрик кўрсаткичлар юқори ҳосилли ўсимликларни танлаб олиш имкониятини беради ва уни баҳолаш буғдой навлари учун энг долзарб ишлардан ҳисобланади. Ўрганилган нав ва дурагайларнинг ўсимлик бўйи, охириги бўғин узунлиги, бошоқ узунлиги, бошоқчалар сони каби биометрик кўрсаткичлари устида ўлчов ишлари олиб бориш муҳимдир.

Тадқиқот натижаларига кўра ўрганилаётган нав ва тизмаларнинг бўйи 91-113 см оралиқда бўлганлиги қайд қилинди.

Ўсимлик бўйи 90 см ва ундан паст бўлган калта пояли нав ва тизмалар аниқланмади. Ўсимлик бўйи 91-110 см бўлган нав ва тизмалар сони 29 та ни ташкил этганлиги аниқланди. Ўсимликларнинг ўртача бўйи 113 см бўлган 1 та, KR17-SAL тизмасида қайт этилди.

Охириги бўғин узунлиги бошоқли экинларда муҳим белги-хусусиятлар сирасига киради. Тадқиқот давомида нав ва тизмаларнинг охириги бўғин узунлиги 30-41,3 см оралиқда бўлганлиги кузатилди (1-жадвал).

Тадқиқот натижаларига кўра, нав ва тизмаларнинг бошоқ узунликлари 8,7-11,7 см бўлганлиги қайд этилди. Бошоқ узунлиги андоза Кеш-2016 ва Шукрона навларида 10,0 см бўлганлиги ҳамда андоза навлардан 8 та юқори нав ва тизмалар борлиги ўлчов натижаларига кўра аниқланди.

Бошоқдаги бошоқчалар сони кўрсаткичи аниқланганда 14,7-20,7 та бўлганлиги аниқланди. Нав ва тизмалар орасидан юқори бошоқчалар сонини ҳосил қилган AC-2008-Д-4 ва AC-2006-Д-20 тизмалари 20,7 см ни ташкил этганлиги аниқланди.

Буғдой ўсимлиги маҳсулдорлиги селекцияда муҳим аҳамият касб этади. Маҳсулдорлик ҳосилдорликини белгилашда энг муҳим белги хусусиятларни ўзида мужассам қилган ва улар бир-бири билан узвий боғлиқдир. Маълум бир унсурлар наводорлик хусусиятига мутаносиб равишда ирсиятга боғлиқ ва унчалик катта бўлмаган ўзгаришлар орқали ўзгариши мум-

1-жадвал.

Кузги юмшоқ буғдой навларининг рақобатли нав синаш кўчатзоридagi биометрик кўрсаткичлари. (Қарши, 2020.й)

№	Нав номи	Ўсимлик бўйи, см	Охириги бўғин узунлиги	Бошоқ узунлиги, см	Бошоқ-чалар сони, дон	Ётиб қолишга чидамлик, балл	Делянка ҳосили, кг	Ҳосилдорлик, ц/га
1	Кеш-2016	102,7	38,3	10,0	19,7	6	4,6	45,9
2	Шукрона	103,3	40,0	10,0	17,3	7	3,6	36,1
3	KR-12-18	101,0	39,0	10,0	17,3	8	3,6	36,3
4	KR17-SAL	113,7	35,7	9,3	14,7	9	5,6	55,9
5	Шахрисабз-1	95,3	33,0	9,0	18,3	9	3,4	34,3
6	KR15-9808	91,3	32,0	9,3	16,7	6	2,9	28,7
7	KR15-Fawwon-irr-52	96,3	34,3	9,0	17,0	8	3,9	39,5
8	KR15-PYT13-970	92,3	32,3	9,0	15,7	8	2,1	20,5
9	KR15-9019	99,0	32,7	10,3	18,3	7	5,2	51,5
10	KR15-PYT13-521	100,0	34,3	9,7	16,7	8	2,3	23,3
11	GCB-7/2017-1	96,3	33,3	9,0	16,3	9	6,8	67,7
12	GCB-8/2017-2	95,3	36,7	11,0	19,3	8	7,2	72,0
13	GCB-9/2017-3	95,3	32,7	9,3	19,3	9	7,1	70,9
14	GCB-10/2017-4	96,7	35,7	10,0	18,7	8	4,1	40,9
15	GCB-18/2017-11	100,3	35,0	10,0	16,3	8	5,7	57,0
16	GCB-13/2017-6	104,7	37,0	10,3	17,0	9	6,8	67,7
17	GCB-14/2017-7	106,7	37,3	10,3	19,0	9	4,9	49,5
18	GCB-15/2017-8	101,0	34,3	9,3	15,3	9	6,4	64,3
19	GCB-16/2017-9	91,3	38,0	11,7	17,0	8	5,6	56,0
20	GCB-17/2017-10	103,0	41,3	9,7	15,3	8	7,3	73,3
21	AC-2008-Д-6	105,3	37,3	9,7	16,7	7	3,0	29,7
22	AC-2007-Д-5	92,3	31,0	10,0	19,7	8	4,3	43,3
23	AC-2008-Д-2	106,7	39,7	9,0	17,0	8	4,6	46,3
24	AC-2007-Д-4	110,0	37,7	9,7	18,3	9	4,4	43,6
25	AC-2008-Д-4	105,7	35,3	11,3	20,7	7	4,1	41,2
26	AC-2009-Д-7	96,0	38,3	9,3	17,0	7	5,8	58,3
27	AC-2006-С-27	101,0	39,0	10,0	18,3	6	3,6	36,1
28	AC-2005-С-19	98,7	37,3	8,7	18,7	7	3,9	39,5
29	AC-2006-Д-20	103,0	39,0	11,0	20,7	8	5,3	53,2
30	AC-2006-Д-8-9	91,0	38,3	10,3	18,3	7	2,5	25,0

кин (бошоқ узунлиги, бошоқдаги дон сони) ва ташқи шароит омиллари ва йиллар мобайнида, ўсимликнинг ривожланиш шароитига қараб яққол кўзга ташланиши ёки бунинг акси бўлиши мумкин.

Танлаб олинган тизмаларда ўсимлик бўйи ўртача баландликка эга бўлишига қарамасдан, ётиб қолишга чидамли бўлиб 8 та ўсимлик 9 балл билан баҳоланди. Тажриба даласига 8 апрелда ёғган қор ўсимликларга салбий таъсир кўрсатди, натижада айрим нав ва тизмалар ётиб қолди.

Ҳосилдорлик бир хил бўлганлиги билан унинг структуравий тузилиши ҳар хил бўлиши мумкин ва махсулдорликни оширишда бошланғич манбаларга қўйилаётган талаб

ўзгачадир. 2020 йилда лойиҳа доирасида ўрганилган тизмаларнинг ҳосилдорлиги кўрсаткичлари 20,5-73,3 ц/га ни ташкил этганлиги аниқланди. Барча нав ва тизмалар орасида KR15-РҲТ13-970 тизмаси энг кам ҳосилдорликни намоён қилган бўлса, GCB-17/2017-10 тизмаси 73,3 ц/га барча нав ва тизмалар орасида юқори ҳосилдорликни намоён қилди. Ўрганилган барча нав ва тизмалар орасида 6 та тизма 60 ц/га дан юқори ҳосилдорликка эга эканлигини намоён қилди.

Диёр ЖҲРАЕВ,

к/х.ф.ф.д. катта илмий ходим,

Жанубий деҳқончилик илмий-тадқиқот институти.

АДАБИЁТЛАР:

1. Аманов А., Бўриев Ҳ.Ч., Ғафурова Л.А., Нурбеков А. Бир бошоқ дон. -Тошкент: Меҳнат. 2003. –Б. 30-35.
2. Абдуазимов А. Қишлоқ хўжалиги экинлари селекцияси ва уруғчилиги соҳасининг ҳозирги ҳолати ва ривожланиш истиқболлари. Республика илмий-амалий анжумани илмий материаллари.-Тошкент. 2015.-Б. 196-199.
3. Абдуазимов А. Баҳорги юмшоқ буғдой навлари ҳосилдорлигига об-ҳаво шароитларининг таъсири // “Агро илм” журнали (Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали илмий иловаси). 2017 йил. -6(50) сон. –Б. 19-21.
4. Ўринбоев Т.Х., Илашев А.И. Жиззах вилоятида буғдойчиликнинг илмий-амалий асослари. –Фаллаорол, 2010. –Б. 35-55.
5. Аманов А., Бўриев Ҳ.Ч., Ғафурова Л.А., Нурбеков А. Бир бошоқ дон. -Тошкент: Меҳнат. 2003. –Б. 30-35.

УЎТ: 633.11+631.51+664.6/7

ҒАЛЛАЧИЛИК СИРАЛARI

ДОННИ ЕТИШТИРИШ, ЙИҒИБ ОЛИШ, ҚАБУЛ ҚИЛИШ ВА САҚЛАШ ДАВРИДА ЙЎҚОТИШЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШГА ТАЪСИР ҚИЛАДИГАН ОМИЛЛАР

Annotation: Proper organization of conditions for high-quality cultivation, harvesting and storage of grain, the elimination of grain losses will create the basis for increasing the economy of processing enterprises.

Keywords: fertilizer, technological, completeness, seed, object, new, physiological, vegetation, regime, soil, performance, standard, harrow

Аннотация: Правильная организация условий для качественной обработки, уборки и хранения зерна, исключение потерь зерна создаст основу для увеличения экономики перерабатывающих предприятий.

Ключевые слова: удобрение, технологическая, полнота, семя, объект, сорт, физиологический, растительность, режим, почва, климат, стандарт, борона.

Донни сифатли етиштириш, йиғиб олиш ва уни сақлаш шароитини тўғри ташкил қилиш, дон ҳосилини нобудгарчиликсиз бартараф этиш қайта ишлаш корхоналарининг иқтисодиётини оширишга замин яратди.

Ўсимликнинг ўсиши ва ривожланиши шароитлари, доннинг шаклланиши, ҳосил сифатига ва миқдorigа катта таъсир кўрсатади. Шунинг назарда тутиш лозимки, турли иқлим ва тупроқларга экилган бир навли уруғ турлича ривожланиб, турли ҳосил бериши уларнинг кимёвий таркиби, тузилиши, тўлиқлиги йириклиги ва бошқа технологик сифат кўрсаткичлари ҳар хил бўлади. Дон сифатига ўғитлаш ҳам катта таъсир кўрсатади.

Экиладиган уруғ сифати, ўсимликнинг униб чиқиши, ўсиши, ривожланиши, касаллик, зараркунанда ва ноқулай об-ҳаво шароитларига чидамлилиги ва ҳоказоларга таъсир этади.

Республикамиз олимлари Р.Орипов, Н.Халилов, Т.Ходжакулов, Х.Атабаева, Б.Холиқов, Р.Сиддиқов, С.Негматовалар олиб борган илмий ишларида ҳам ўзининг яққол исботини топган.

Дон массасининг сифати ва хусусиятларига доннинг нави, шунингдек экиладиган уруғ сифати ҳам қилувчи объект ҳисобланади.

Дон массасининг ғоваклиги айрим ҳолларда сочиловчанлиги навга боғлиқ ҳолда ўзгариб туради.

Бир ўсимликнинг турли навга хос бўлган донлари сақлаш жараёнида турли физиологик фаолликни намоён этиши, шунингдек турли нафас олиш жадаллигига эга бўлиши мумкин.

Вилоятимизда ҳудудда жойлашган дон ва дуккакли экинлар селекцияси ва уруғчилиги илмий тадқиқот институтининг кўпгина олимлари томонидан тупроқ иқлим, гаремсел ва қурғоқчиликка чидамли бўлган ўндан ошиқ навлар яратилди. Шу яратилган навлар барча фермер хўжалик далаларида экилиниб улардан мўл ҳосил олишга эришилмоқда. Фермер далаларида экиш учун нормалар гектарига белгиланган улар млн. донга ёки кг ҳисобида амалга оширилади. Уруғлик донларни назорат қилиш учун стандартлар асосида навнинг тозаллиги, унвчанлиги, намлиги, дориллаш, қуритиш ва қоплаш жараёнлари амалга оширилиб фермер далаларининг гектари ҳисобида тақсимлаб, уруғ тарқатиш шахобчалари орқали етказиб берилади. Сара уруғ мўл ҳосил гарови ҳисобланади.

Маълумки ҳар бир дон ёки уруғ нави қишлоқ хўжалигида эътибор қилинадиган хусусиятларидан ташқари ҳосилдорлик,